

ЧОВЕК И БИЉКА – ФИТОНИМИЈА КАО ИСХОДИШТЕ ИНТЕГРАТИВНЕ НАСТАВЕ

Апстракт: У раду представљамо наставни пројекат, реализован у лингвистичкој секцији Фармацеутско-физиотерапеутске школе у Београду, којим се интегришу знања из области матерњег језика, биологије и фармакогнозије. Овакав приступ ученицима омогућава да обједине, надграде и креативно користе знања из различитих предмета, и то као ресурсе и покретаче свог професионалног и језичког усавршавања. Методолошки ослонац нађен је у примењеној когнитивној лингвистици, а реализација је заснована на дидактичком принципу интеграције, којим су грађене корелативне везе између различитих наставних садржаја. Полазећи од метафоре *великог круга (ланца) постојања*, као универзалног ресурса семантичке деривације, ученици су истражили најзначајније аспекте појмовног пресликавања између хуманог и флоралног домена у језику, проширили знања из лексикологије, етнографије и фармакогнозије, чиме су остварени основни задаци: (а) обједињавање курикуларних садржаја уз квалитативни прираштај, (б) оспособљавање ученика да разноликост светова (анимантног и инанимантног) посматрају као хомогену, кореспондентну целину, (в) стварање јединственог концепта који омогућава дубље и боље упознавање човека и његових вредности.

Кључне речи: фитоними, лингвистичка секција, настава лексикологије, фармакогнозија, асоцијативни тест, интегративна настава.

*Дубоко у својим коренима
сви цветови чувају светлост.*
Теодор Ретке
(Theodore Roethke)

1. Уводне напомене

1.0. Осмишљање методичког модела за рад на часовима лингвистичке секције подразумева тематизовање садржаја и проблема који највише заокупљају ученике, а када је у питању образовни рад са средњошколцима који су, одредивши се за стручну школу специфичног усмерења, већ у доброј мери дефинисали свој будући професионални пут, наставник на уму мора имати ужа интересовања ђака, те настојати да пронађе добре и захвалне споне између градива из српског језика и области из којих се стичу знања важна за позив за који су млади везали своје индивидуалне тежње и циљеве.

¹ drag_stanko@yahoo.com

1.1. Наставни приступ који у овом раду представљамо примењен је у Фармацеутско-физиотерапеутској школи у Београду школске 2017/18. године и управо с наведених разлога утемељен је на корелативно-интегративном приступу, и то уз примену методологије развијене под окриљем примењене когнитивне лингвистике. Будући да интегративни приступ у овом случају, уз одмерено и пажљиво пројектовано прожимање различитих наставних садржаја, подразумева примарну усмереност на унапређивање знања из матерњег језика, основни циљ активности у оквиру лингвистичке секције јесте проширивање знања из лексикологије, пре свега упознавањем развоја фигуративних значења лексема које примарно денотирају биљке, а које су – у складу с реверзибилним метафорама (ЧОВЕК ЈЕ БИЉКА и БИЉКА ЈЕ ЧОВЕК) активним у *великом кругу постојећег* (у даљем тексту ВК) – усмерене на именовање човека и његових особина сагледаних кроз призму флоралног света. Народни називи многих биљака, чију морфологију и фармаколошка својства ученици изучавају на часовима биологије и у оквиру предмета Фармакогнозија, указују на мотивисаност номинације обликом, бојом, укусом, благотворним или (у различитој мери) штетним дејством на човека (уп. *слонова нога, зевалица, сладић, чемерика, мајчина душица, буника, отровница* и сл.) и др. Неке фитолексеме својим именом откривају сличност с каквим предметом, твари(ма), појавом или типично људским осећањем и реакцијом (уп. *новчић, папучица, иглица; рђа, гар; красота, пркос* и сл.).

1.2. Како велик број биљака у нашем народу има више од једног назива, проучавање овог лексичко-семантичког круга доприноси унапређењу не само лингвистичке, већ и стручне компетенције, а коришћење речника и шире литературе (општеобразовне, популарно-научне и научне) омогућава увид у односе између језика и културе, те упознавање и реконструисање „слике света оваплоћене у самом језику” (Бартмињски, 2011: 19). Будући да су биљке од древних времена човекова храна и лек, ова егзистенцијална повезаност неминовно се одражава и у језику, па се свет флоре доживљава као извор здравља и виталности (уп. *здравац, одољен, дрво живота* и сл.), а многи народни обичаји и обреди укључују и различите биљке (нпр. *босиљак, рузмарин, врба, храст* и сл.), које тако постају аутохтоне културе или елементи културних сценарија (нпр. *бадњак, ораси, босиљак, дрен*).

1.3. Интегративни приступ усмерен је на синтезу знања стечених у оквиру наставних изучавања посебних научних дисциплина, грађење кохерентније слике света, као и на повећање применљивости знања и умења. У оквиру предмета Српски језик и књижевност успостављање корелативних веза представља један од важних методичких поступака, особито када су у питању различити облици повезивања градива из књижевности са садржајима општеобразовних предмета (нпр. Историја, Психологија, Ликовна уметност, Музичка култура и сл.; исп. Вилотијевић М. и Вилотијевић Н., 2016: 262). Грађење међупредметних веза са стручним предметима (у средњим школама) много је захтевније а једнако важно, јер „проблем атомизације наставних садржаја и наставног процеса одавно је сагледан, а потреба целовитог

приступа и теоријски образложена, али се у практичној примени није много одмакло” (исто, 2016: 253).

1.3.1. Интегративни приступ, поред сарадње с професорима стручних предмета, обавезује наставника српског језика на лично ангажовање и упознавање научне литературе неопходне за сврховито и функционално сапостављање наставних садржаја, те њихово адекватно инпостирање у оквиру изучава језика, јер се само под тим условима резултати рада могу остварити као „интелектуалан и морални развој ученика, њихова оспособљеност да збивања и појаве у окружењу посматрају у међусобној условљености и повезаности” (исто, 258). Такође је неопходна добра упућеност у програм свих наставних смерова, особености и структуре курикулума, који кореспондирају с когнитивним стилем ученика (исп. Гојков, 2008: 165). Све су то предуслови ваљано утемељеног и интегративно устројеног методичког модела којим се ученицима обезбеђује приступ познатој проблематици из друкчијег, понекад неочекиваног угла, чиме се подстичу дивергентно мишљење и креативност. Наиме, „измештање” наставних садржаја из једног, присног и познатог, у наоко несродан контекст другог школског предмета код ученика може у почетку изазвати збуњеност и изненађење, па је наставников задатак да већ на почетку разбије предрасуде о „парцелисаности” знања стицаних из различитих научних области, те да их упути на чињенице које на видело износе потребу за здруживањем знања. Технолошки и друштвени развој, као и напредак науке сугеришу штетност подвајања знања, а и сам сазнајни процес је по природи својој интегративан, зато ученике треба усмеравати на посматрање стварности, животних и језичких појава као нужно прожимних и међузависних, и код њих развијати жељу за умножавањем знања зарад изградње целовите слике света (Вилотијевић, 2016: 261), слике која – с протоком времена и повећањем одговорности према себи, професионалном ангажовању и друштву – захтева сталне допуне и корекције (уп. целоживотно образовање).

2. Реализација методичког модела: ток наставног рада у лингвистичкој секцији

2.0. Премда је несумњиво да метафора *великог круга постојећег* (уп. *велики ланац постојања* /Kövecses, 2005: 200–202/) поседује огромне потенцијале који се у настави различитих предмета могу веома добро искористити, у првом делу рада лингвистичке секције акценат је стављен на испитивање сегмента лексикона српског језика који је усмерен према номинацији биљака, а од ученика се, у складу с тим, очекивало да обнове и у новом контексту примене своја знања из биологије и фармакогнозије.

Примарни наставников задатак био је да представи и ученицима приближи појмовну и лексичку метафору (исп. Драгићевић, 2007: 146–150), као и да им, на основном нивоу, изложи методолошке поставке когнитивне науке. Пошли смо од једноставних, свакодневних примера, на основу којих се лако могло разумети на који начин разумевамо (концептуализујемо) апстрактне појмове, што ученицима није било тешко схватити, јер се у настави

свакодневно актуелизује принцип поступности, а његова примена подразумева утирање мисаоног пута од ближег, познатог, искуствено сазнатљивог, тј. конкретног према даљем, непознатом и апстрактном (исп. Николић, 2006: 110–112). Тако су се осведочили да процес мишљења кореспондира с процесом учења, а да се такав концептуални пут препознаје и у језику (уп. метафорички пренос номинације). Отуда, на пример, о градиву и учењу, као о активностима важним за развијање интелекта, говоримо као о савладавању *пута* и *препрека* (на том путу), *оријентацији* у простору, *обради* материјала и сл. (уп. *Прешли* смо *голосемењаче* и сада *радимо* *цветнице*. Када све будемо *обрадили*, наставница ће испитивати. Мени је све то лако, али ме *саплиће* математика, а у биологији *се* добро *сналазим*. и сл.).² Пожељно је дати већи број примера, нарочито оних којима се илуструје концептуализација емоција као *физичке силе*, *противника*, *терета*, *хране* и др., а потом и као *биљке*, јер су фитоними – посматрани из језичке, културолошке, као и из уже стручне перспективе – у фокусу овог методичког модела (уп. Обузела су га *бурна* осећања. *Борио се* с тугом. *Носио је* бол у срцу. *Гладан је* љубави. Последњих година *венуо је* нагло. и сл.; исп. Драгићевић, 2010: 153).

2.1. Примера³ има веома много, јер је изворни домен *биљке* изузетно продуктиван, а ми ћемо, у кратким анализама које следе, приказати само неке захвалне егземплуме. Наиме, наставникова мисао, вођена идејом да систематично и једноставно прикаже начине „виђења” чланова ВК, као и њихове нераскидиве везе, реализује се кроз разумевање кохеренције метафоре *великог ланца / круга постојања*, због чега најпре упућујемо на промишљање првог у низу примера (1), јер се у њему препознају важни, веома активни домени – *човек*, *животиња* и *биљка*. Они се – као што ће ученици касније запазити – у складу с природом ВК, јављају и као изворни и као циљни домени. Уз то, запажа се и хијерархијски однос између човека и представника других живих бића, па је ово погодан тренутак за концептуализацијско преобликовање *ланца*, тј. за појмовну реинтерпретацију „вертикале моћи” у корист посматрања упућености чланова *великог круга постојања* једног на други. Метафорично употребљене глаголске именице у примеру 2 откривају да се изворни домен *биљке* активира не само када размишљамо и говоримо о бићима, већ то бива и када су у питању конкретне реалије (нпр. *Зидање* је брзо одмицало и насеље *је бујало*) и апстрактни ентитети (нпр. *време*, уп. прим. 2). Овај пример (2) погодан је и стога што покреће проблемско питање *веза*, чиме

² Такође је добро ученике упутити на то да се многе појмовне метафоре реализују у лексичким значењима, примерице, метафора РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ произилази из поимања когнитивне активности као визуелне перцепције (*Видим* да си заборавио шта сам ти рекао. Из мог угла то *изгледа* друкчије. Вероватно ти тај проблем *гледаш* из друге перспективе. и сл.; уп. Lakoff & Johnson, 1980: 197).

³ Примере које у овом раду наводимо ексерпирали смо углавном из Корпуса савременог српског језика Математичког факултета у Београду (СрпКор2013), али и из других извора (в. *Литература и извори*), а у њима смо, ради лакше перцепције кључних делова исказа, поједине речи и изразе графички истакли (подвлачењем или курзивом). Напомињемо да исцрпност података које уз поједине примере наводимо (међу заградама) варира, а ова неуједначеност условљена је (не)комплетношћу референци датих у коришћеном електронском корпусу.

се отвара увид у занимљиво подручје узајамности, скупног посматрања или виђења једног ентитета као другог, што показује да међу члановима ВК постоје споне на когнитивном, а отуда и на језичком плану:

(1) Велику је намеру имао кад је пошао. Прежде. Сад их више нема. Него сматра да *человек треба да живи бесмислено*, као и животиња, звер, биљка (СрпКор 2013; Милош Црњански, *Друга књига сеоба*, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет).

(2) Свако живо *биће*, свака *биљка*, свака *болест*, свако *доба године*, сваки *дан* и сваки *минут* имају опет своје растење и своје опалање. И *све је то уклопљено једно у друго, повезано* нејасним, безбројним везама... (СрпКор 2013; Иво Андрић, *Травничка хроника*).

(3) Био је то врло *разметљив цвет*. Његово тајанствено *удешавање* трајало је, дакле, данима и данима (СрпКор 2013; Антоан де Сент-Егзипери, *Мали принц*).

(4) Брљају, каже, да је жена цвет, па се свет смеје томе. А ето, и он мисли тако. Цвет је жена! (СрпКор 2013; Милош Црњански, *Друга књига сеоба*, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет).

(5) Стога је прави цвет њене поезије онај који расте на небу, као какав платонски концепт (СрпКор 2013; Данило Киш, *Ното poetisus*, Београд: Службени гласник).

2.1.1. Примери 3–5 усмеравају пажњу на флоралну сферу, јер ваља идентификовати најважније резултате саодношења изворног домена *биљка* и циљног домена *човек / људско*. У првом примеру из ове групе (прим. 3) лако се препознаје персонификација, а у следећима треба разликовати метафором добијена фигуративна значења (РМС: цвет 5. фиг. *оно што се истиче својим квалитетима, што је најлепше, најбоље*. а. *драга, мила, врло лепа особа*).

2.1.2. Поред афирмативних, фитолексеме могу развити и детериоративна и пејоративна значења⁴, али ваља приметити занимљиву чињеницу да је овај правац семантизације неупоредиво активнији под окриљем зоосемије неголи код фитонима (нпр. гад 1. а. погрд. *особа која заслужује презир, осуду или изазива одвратност, гађење (понекад у шали и тепању)*). 3. (обично зб.) *животиње (ређе поједина од њих) које код човека изазивају одвратност и гађење (црви, буве, ваши, жабе, змије и сл); гамад*. Уп. такође *животиња, скот, марва, гуска, ћурка, пас* и др.; исп. Вељковић Станковић, 2016). Тако се примером 6 обједињује посматрање *човека* као *животиње* и као *биљке*. Разматрања оваквих примера доприноси да ученици у каснијем раду не сметну с ума кореспондентност свих чланова ВК, која се често запажа у колоквијалном говору, посебно када се дерогација жели додатно истаћи.

⁴ Оваквих примера, међутим, нема много, а према нашем мишљењу, два су основна узрока за то: (а) царство флоре концептуализује се као извор виталитета, па су аналошки процеси претежно окренути позитивном или неутралном вредновању; (б) статичност биљака блокира акциону сему, која утиче на процену „понашања”, која је код зоолексема један од важних извора детериорације (уп. РСЈ: тиква 3. а. фиг. фам. и пеј. *глава*; изрод 1. *онај који се изродио, постао физички и морално гори од својих предака, одрод; издајник, издајница*. 2. *уродица, коров*).

(6) Обојица су гадови; зли су ко коров (Срп.Кор 2013; Растко Петровић, *Бурлеска господина Перуна, бога грома*, Београд: Нолит, 1974).

(7) И збиља, на планети малог принца било је, као и на свим другим планетама, племенитог биља и корова. Према томе, доброг семена племенитог биља, а лошег семена корова. Али семе је невидљиво. Оно спава скривено у земљи све дотле док му не падне на памет да се пробуди (Срп.Кор 2013; Антоан де Сент-Егзипери, *Мали принц*).

(8) ...носио [је] пуна наручја књига и правио свакојаку хуку и буку, у којој толико ужива ситна чиновничка боранија (Срп.Кор 2013; Марк Твен, *Том Сојер*).

(9) ...он је сада ... Јуда Искариот, велеиздајник, заблудело чедо цркве, самољубивац, квољ (Срп.Кор 2013; НИН, 27. јун 2002).

Следећи пример (7) пажњу усмерава на дихотомију *добро – лоше* (*семе, биље*), те видимо да се поларизација на пожељно и непожељно из људског света транспонује у царство флоре: појединци који се не уклапају у друштво и/или се не понашају следствено његовим нормама бивају одбачени, потцењени и скрајнути (ЉУДИ СУ БИЉКЕ → ЛОШИ ЉУДИ СУ БЕЗВРЕДНЕ / ШТЕТНЕ БИЉКЕ; уп. РСЈ: боранија 2. фиг. а. (обично с атрибутом „ситна”) *безначајни људи*. б. *безначајна ствар, ситница*; драч 2. фиг. *оно што не ваља, што је штетно*. Уп. РСАНУ s.v. *коров*, фиг.). Претпоследњи од овде наведених егземплума (прим. 8) илуструје преливање жаргонизама у разговорни, а потом и у књижевни језик. Реч је о фиг. значењу им. *боранија*, које налазимо и у *Rečniku savremenog beogradskog žargona* (исп. Gerzić, В. i Gerzić, N., 2002; *boranija beznačajni, obični ljudi. Isto miševi, šišarke*). За развој овог типа дерогације, као што лексикографске дефиниције показују, није достатна само негативно постављена сема вредности (*безвредно X*), већ томе доприноси и сема квантитета (*мноштво*), и то као специфичан, мултиплицирајући интензификатор. Као резултат њиховог садејства добијамо оквирно значење „безвредно мноштво” (тј. мноштво оних који су појединачно, али и скупа безвредни / лоши / некавалитетни и сл.), настало на темељу метафора УНИКАТНО / ОРИГИНАЛНО / ЈЕДИНСТВЕНО ЈЕ ВРЕДНО, (ИСПОД)ПРОСЕЧНО / ЈЕДНООБРАЗНО, УТОПЉЕНО У (АМОРФНО) МНОШТВО ЈЕ БЕЗВРЕДНО.⁵

2.2. Положај човека у ВК, природу веза између појединих чланова и антропоцентричност именовања ученици ће много боље разумети ако се у то сами увере. Зато смо, у функцији помоћног едукативног средства у настави,

⁵ Ово пејоративно значење није забележено у РМС, али га налазимо у РСЈ (в. 2.1.2). Наведена семантизација показује да, поред осталих (нпр. *лоше, ружно, непријатно, одбојно* и сл.), сема (потенцираног) *мноштва* такође има значајног удела у развоју пејоративних значења, што се види и из жарг. *ишиарке*, који, међутим – због своје (још) наглашене жаргонске обојености – није добио „право грађанства” у описним речницима српског језика. Поред тога, у прилог деловању наведених метафора, ваља додати да у српском језику постоји један број именица које своје дерогативно значење дугују управо потцењивању и негативном ставу према аморфном мноштву, нпр. *гомила, багра, руља, светина, тучина* и др. Узрок томе јесте чињеница да се припајање безобличној маси схвата као девалвација личности и удаљавање од индивидуалних вредности, које под таквим околностима постају „невидљиве” и небитне, па им се отуда ускраћује свако поштовање.

применили асоцијативне тестове, спроведене у априлу 2017. године, у којима је учествовало 80 ученика Фармацеутско-физиотерапеутске школе у Београду. Први тест слободних асоцијација садржи 12 речи-дражи (исп. ниже Табела 1). Избор стимулуса усклађен је с темом рада у оквиру лингвистичке секције, зато је предност дата речима којима се именују чланови ВК (*човек, животиња, биљка, ствар*), а потом и фреквентнијим фитолексемама (*корен, семе, пулољак, цвет, грана, плод, коров, зрео*). Другим тестом се од испитаника захтевало да наведу „реч којом се именује супротност / супротстављеност датом појму”.⁶ У питању је, дакле, усмерен асоцијативни тест, у коме смо као стимулусе користили искључиво супстантиве, чланове ВК, релевантне за наше испитивање.⁷

Табела 1. Резултати теста слободних (дискретних) асоцијација

реч-драж / стимулус	речи-реакције
човек	живо биће 9; животиња, мајмун 7; жена, људи, мушкарац 4; глава, добар, мржња, пријатељ 3; Адам и Ева, анатомија, висок и мудар, дволичност, доброта, жив, загађење, изглед, ја, коњ, лобања, машина, ми, млад, моћ, неправда, основ свега, особа, особине, оружје, памет, пријатељство, разум, разумљивост, Роналдо, свет, слобода, тата, хомосапијенс 1. 80+39+4+29
животиња	пас 19; мачка 9; крава 4; пријатељ 3; дивљина, змија, коњ, медвед, свиња, човек, шума 2; алигатор, Арон, бик, биљка, булдог, веверица, вук, делфин, звер, змај, инсект, кер, коала, крокодил, куче, лептир, љубимац, мајмун, месо, миш, њушка, пиле, прасе, риба, слатко биће, слон, сналажљивост, ствар, хијена, хрчак, штене 1. 80+42+0+31
биљка	ружа 13; дрво, цвет 7; маслачак 5; сунцокрет 4; зелена, зеленило, нана, фикус 3; животиња, кактус, лала, лек, трава, хибискус 2; бор, висабаба, вода, детелина, јагода, камилица, кисеоник, корен – лист

⁶ Ученицима је претходно објашњено да ће им бити предочене речи које правих антонима немају, али да се од њих очекује да као одговор наведу ону реч за коју сматрају да именује супротност и/или супротстављеност понуђеној речи-дражи; такође је речено да одговор мора да буде спонтан и брз. Због аутентичности одговора било је важно да испитаници овај асоцијативни тест не разумеју као проверу свог знања из језика, јер би то умањило валидност одговора, а вероватно и повећало број оmissija.

⁷ У стимулусе нису укључени *бог* и *материја* (жива и нежива; органска и неорганска), јер би се тиме анализа реакција знатно проширила, а такође би подразумевала интеграцију знања и из других предмета (Хемије, Веронауке, Историје, Географије), што нам се, бар у овом случају, чинило превише захтевним; добар разлог за селекцију је и тај што овако постављен, тј. садржајно омеђен методички модел дозвољава да се проблематика која је овога пута остала изван фокуса обради у оквиру друге, поменуте теме. Због тога и проширивање знања из области лексикологије у вези са парадигматским односима који нису обухваћени актуелним наставним програмом (хипонимија) остављамо за детаљнију обраду у оквиру друге, специфично постављене теме рада лингвистичке секције. Овде ћемо, пак, те појмове, током посматрања и анализе резултата асоцијативних тестова, поменути и укратко их објаснити, како бисмо – пројектујући будуће теме за рад у лингвистичкој секцији – створили погодну основу за повезивање градива.

	– стабло – цвет, липа, лист, љиљан, Љиљана, љубичица, мед, месождерка, мирис, празилук, природа 1. 80+33+2+18
ствар	предмет 11; телефон 10; оловка мајица, свеска 5; торба 3; играчка, кревет, лампа, лопта, столица 2; ауто, ваза, драгоценост, клупа, кључ, књига, компјутер, кутија, кућа, материјално, мисаона, нешто што постоји, није љубав ствар, одело, одећа, панталоне, перница, полица, ранац, свашта, слика, Сони, справа, торба, флаша, хаљина, храна, чеп, четка за косу 1. 80+39+7+29
корен	биљка 23; стабло 17; свега, почетак, породица 7; лист 2; жир, земља, коприва, коров, љубави, неизвесност, основа, radix, разноликост, речи, таленат, тата, темељ, хрст, цват, шаргарепа 1. 80+22+1+16
семе	плод 15; биљка 11, цвет 7; клица, почетак, раздора 5; бадеми, бундева, јабука, њива 4; рођење 2; вода, дрво, зигот, крваво, лубеница, пупољак, расти, ружа, страх 1. 80+20+5+9
пупољак	цвет 17; ружа 5; беба, биљка, дете, дрво, лала, плод, пролеће, пчела, цвета, цветати 3; беба, бела рада, брадавица, бумбар, зрео, латице, лепота, лист, нада, неверност, незрео, непупољак, новорођенче, почетак, рађање, развој, раст, рођење, тучак, увенути 1. 80+32+8+20
цвет	ружа 15; лепота 13; мирис, пупољак, љубав 7; лала, маслчак, трн 3; лист 2; дан и ноћ, ђурђевак, живот, јоргован, каранфил, коров, ливада, љубичица, мушкатла, плод, пчела, семе, сунце, трава, цветак зановетак 1. 80+25+4+16
грana	дрво 34; лист 7; стабло 5; птице 4; трешња 3; велика, део биљке, рука 2; голуб, грana јоргована, део дрвета, живота, зелена, јабука, квргава, маслина, плод, породица, пупољак, спас, хрста, шибица 1. 80+22+8+13
плод	јабука 10; воће 9; семе 7; беба 6; биљка, цвет 5; љубав, машта, парадајз 3; ораха, трудноћа 2; витамин, водица, време, дрво, живот, заливање, кајсија, лепота, младост, награда, нови живот, ново, почетак, пупољак, рађање, светлост, срећа, тучак, 1. 80+29+7+18
зрео	незрео 15; човек 14; одрастао, озбиљан, паметан, плод 7; парадајз 3; adult, банана, беба, грашак, грожђе, за батине, искусан, јабука, једног дана, краљ, семе, спреман, трешња, труо, црвено 1. 80+22+5+15
коров	биљка 11; трава, штета 7; земља 6; кућа 4; башта, детелина, корен, маслчак, ружно, мржња, старост, вишак 2; амброзија, бабино цвеће, болест, враћање, жбуње, зарасло, кртола, лек, лишће, нешто што омета, отров, препрека, растине, света, смеће, сува травуљина, трска, труо, умршено, црн, чуперак, штетити, шума 1. 80+37+5+24

Табела 2. Резултати асоцијативног теста усмереног на речи супротстављеног значења (тражена дискретна реакција је прагматички антоним).

реч-драж / стимуланс	речи-реакције
човек	нечовек 35; животиња 31; ванземаљац, ђаво, звер 2; беба, биљка, бог, дете, нељуд, особа, пиле 1. 80+12+1+7
животиња	човек 33; биљка 16; људи 15; предмет 6; играчка, камен, неживотиња, пас, туга 1. 80+9+5+5
биљка	животиња 32; лист 21; земља, коров, човек 3; цвет 2; Баново брдо, бетон, дрво, зграда, камен, кућа, латица, нецвет, поврће, предмет, пустиња, саксија, тама, увенуће, храст 1. 80+21+1+15
ствар	биће 25; мисао 10; биљка 6; нествар 3; вода, ђубре, књига, нестваран, предмет 2; ауто, киша, крава, љубав, одећа, ситница, стваран, супстанција, торба 1. 80+18+17+9

2.3. *Рад са речницима и разматрање резултата асоцијативних тестова.* Ова етапа рада подразумева кратку анализу одговора добијених на оба асоцијативна теста (првом, слободном асоцијативном тесту и другом, усмереном на изазивање опозитних асоцијата). Основни циљ јесте уочавање лексичко-семантичких односа, посебно оних који су реализовани у суперординираном домену ВК. Секундарни циљеви односе се на упознавање прототипа и прототипичних представника одређене врсте, разматрање разуђености асоцијативних поља, запажање ученицима непознатих парадигматских односа (хипонимије) и појма *ментални лексикон* (уп. Драгићевић, 2007: 43–53).

2.3.1. Ученици на крају прве фазе рада, уз адекватна упутства у вези са коришћењем речника у електронској форми (РСЈ 2011), добијају задатак да ексцерпирају лексеме које своја фигуративна значења дугују реверзбилним метафорама ЧОВЕК ЈЕ БИЉКА и БИЉКА ЈЕ ЧОВЕК, а потом и да их групишу сагласно изворном домену и лексичко-семантичкој групи.

Запазили смо да је примарно упознавање с метафором *великог круга постојања*, појмовном и лексичком метафором резултирало знатно већом способношћу препознавања типа метафоричке асоцијације (уп. метафоричка компетенција). Ученици су почели, у свакодневном говору, као и у наставном дискурсу да пажљивије послушају и лакше препознају фигуративна значења лексема, а то се очитовало не само на часовима матерњег језика, већ и током обраде наставних јединица из стручних, али и општеобразовних предмета. Тако је сакупљена већина у овом раду презентованих примера.

Бавећи се ексцерпцијом вишезначних речи из РСЈ, ученици су најпре уочили аналогију између грађе човека и биљке, чему су, разуме се, знатно допринела и раније стечена знања из области биологије, анатомије и

фармакогнозије. Две групе ученика прибале су лексема које су своја полисемантичка поља изградиле у оквиру ВК; овом приликом, из корпуса (РСЈ), издвајамо следеће:

ЧОВЕК ЈЕ БИЉКА (РСЈ):

- стабло 1. *део дрвета од корена до грана, дебло*. 2. *фиг. лоза једне породице, племена, народа*.
- грана 1. *тањи, савитљивији део дрвета који расте из стабла (или самог корена код жбуња)*. 4. *анат. део шаке или стопала од корена до прстију*.
- корен 1. *подземни биљни орган којим се биљка учвршћује за земљу и црпе из ње воду и храну*. 2. *анат. део рожнатих и коштаных израштаја на човечјем или животињском телу из кога они расту: ~ косе, ~ нокта*. б. *основа неких органа или делова тела (шаке, живца и сл.) који представља везу са осталим деловима тела: ~ руке, ~ репа, ~ живца*. 3. *фиг. а. оно што је главно, најважније, темељ, основа*. б. *ослонац, потпора, подршка*. в. *зачетак, почетак, узрок*. г. *породична лоза, род из кога неко потиче*. 4. *лингв. првобитни, основни, нерашчлањиви део речи, обично заједнички за више речи*.
- врежа 1. а. *бот. тања стабљика или изданак биљке пузавице или пењачице; лозица: ~ бундеве, ~ купине*. 2. *фиг. породична грана, лоза; порекло*.
- ружа 1. *бот. а. украсна баитенска, култивисана или шумска трновита биљка Rosa са мирисним цветовима разних боја: дивља ~, жута ~, ~ месечарка, ~ пузавица*. 2. *фиг. а. лепотица, красотица*. б. *румена боја, руменило: ~ на лицу*.
- цвет 1. *бот. орган за размножавање код виших биљака (цветница), који се састоји од цветног омотача (зелено обојених чашичних или различито обојених круничних листића), који штити прашнике и оплодне листиће (тучак) у средини овог биљног органа: ружин ~, јабуков ~*. 4. *фиг. оно што се истиче својим квалитетом, лепотом, оно што је најбоље, најлепше у својој врсти*. а. *мила, драга и врло лепа особа*. б. *зб. најбољи, најбиранији људи. најодабранији део друштва, крем, елита: ~ јунака, ~ друштва, ~ племства, ~ омладине*.

БИЉКА ЈЕ ЧОВЕК (РСЈ):

- глава 1. а. *горњи део човечијег, одн. предњи део животињског тела, у коме су смештени мозак, главна чула и предњи део пробавног и дисајног система*. 7. а. в. *главица (2): ~ купуса, ~ брда*.
- зглоб 1. *анат. а. место спајања двеју или више покретних костију, зглавак*. б. *бот. задебљање на стабљници биљке, коленице*.
- колено 1. а. *анат. зглоб који спаја доњи део бутне кости с горњим крајем цеванице, део ноге око тог зглоба; одговарајући зглоб ноге у животиња*. 3. *бот. задебљали део на стабљници биљака одакле се наставља растење грана, листова*.
- кожа 1. а. *спољни омотач који покрива тело човека или животиње*. 2. *спољни омотач воћних и др. плодова, покожица, кора, љуска*. 3. *фиг. живот, егзистенција*.
- жила 1. *анат. везивно ткиво између мишића и костију, тетива*. 3. *бот. део корена биљке*.
- нерв 1. *анат. један од многобројних кончастих, влакнастих органа разгранатих по читавом телу који служе за преношење импулса од живчаних центара ка периферији и обрнуто, живаца*. 5. *бот. жилица, ребарце на листу*.

Разуме се, поред супстантива, запажене су и многе глаголске филолексема (нпр. *уврежити се, укоренити се, процветати, увенути,*

свенути, посејати, пожњети и др.)⁸, као и придеви (*зелен, труо, разгранат, свенуо, бујан* и др.). Уједно, то је и прилика да се знања из лексикологије прошире а ученици оспособе за ефикаснију употребу речника и поређење лексикографских дефиниција. На пример, у РСАНУ и РМС значење лексеме *лист* које се односи на део биљке и човеков део тела дато је у истом лексикографском чланку, те се обе семантизације посматрају у оквиру заједничког полисемантичког поља (једне лексеме). Овај приступ је, као што се показало, близак језичком осећању ученика, док издвајање потоњег значења као самосталне лексеме, тј. хомонима, како је то учињено у РСЈ, не прихватају. Зато је потребно обновити и проширити знања о полисемији (заснованој на метафоричким асоцијацијама по облику) и хомонимији (исп. Гортан-Премк, 2004: 85–107; 150–156; Драгићевић, 2007: 146–149; 320–330).⁹

РСАНУ:

- лист 1. бот. а. биљни орган виших биљака који обично расте на гранама или стабљици, најчешће састављен од проширеног дела (лиске, плојке), дршке и основе и који служи да се преко њега врши асимилација (фотосинтеза) и испаравање воде (транспирација), *folium*. 7. анат. део неког телесног органа или ткива који по изгледу подсећа на лист (1.а) (*опна, слој, набор, режањ* и сл.); *ушна шкољка*.

РСЈ:

- лист¹ 1. бот. а. биљни орган виших биљака, који обично расте на гранама или стабљици, преко којег се врши асимилација (фотосинтеза) и испаравање воде (транспирација), *folium*.
- лист² а. анат. задњи, мишићни део гњата, голени, *sura*.

2.3.2. Поред тога, с посебним занимањем ученици прате и образлажу фигуративна значења лексема чија се основна значења односе на човека, а секундарна на биљку (уп. воденичар *зељаста биљка Iberis amara*; калуђерак *врста гљиве Corpinus porcellanus*; заводница *врста гљиве Pleurotus olearia* и др.), преиспитујући и ширећи своја знања из биологије и фармакогнозије (исп. ниже 2.6–2,7). Некада се ове номинације откривају у синтагматским називима биљака (уп. *мајчина душица, хајдучка трава* и сл.), а пажњу привлачи и специфична „карактеризација” биљке лексемом која денотира човека (јадика 1. бот. *жалосна врба*. 2. *јадница, невољница, мученица, јада*), и обрнуто – фитолексемска обележја човека (уп. *ладолеж* 1. бот. а. *једногодишња биљка повијуша Ipomoea (Pharbitis) purpurea* из ф. *Convolvulaceae*. 2. *нерадник*,

⁸ Семантика и колокативни потенцијали ових глагола изузетно су занимљиви за лингвистичка истраживања, те би их ваљало посебно проучавати. Будући да је супстантивни материјал изузетно богат, овом приликом, наводећи поједине примере, само указујемо на знатне потенцијале ове теме на различитим нивоима проучавања и примене (лингвистичком и методичком).

⁹ Р. Драгићевић истиче да „Није увек лако утврдити јасну границу између полисемије и хомонимије. На први поглед, граница између ових појава врло је јасна. у пракси, међутим, има много проблема у вези са њиховим разграничавањем. [...] Постоји више начина за решавање овог проблема, али необјективни начин јесте тзв. **језичко осећање**. [...] Дакле, ако се са синхронијског становишта не уочава семантичка веза између две семантичке јединице, нема довољно оправдања сматрати их значењима унутар полисемантичке структуре једне лексеме” (Драгићевић, 2007: 322–323).

беспосличар ленитина; јаблиан 2. фиг. млад, висок момак; вољени мушарац). Аналогије по сличности успостављају се и са царством животиња (уп. јеж 2. бот. украсна биљка бодљикавог стабла *Echinocactus albus*; жежић 2. бот. дивљи босиљак *Salamintha acinos*; језичак 2. бот. назив за разне врсте трава које обликом подсећају на језик; језичина 2. бот. в. јеленак (3). [врста папрати]; кобилица 5. бот. два доња срасла листића код лептирасте крунице цвета. и др.).

Овај кратак екскурс, којим смо само једним делом приказали резултате ученичког рада са речницима и различите недоумице које на часу ваља разрешити, илуструје изванредне могућности које презентовани методички модел пружа (на часовима додатне наставе или лингвистичке секције). Због тога ће специфичност наставног приступа увек носити отисак индивидуалне селекције ученика, а уједно ће бити и одраз наставниковог умећа да ђаке усмерава и мотивише за даља истраживања (у оквиру науке о језику то се може односити на развијање интересовања за лингвокултуролошка, дијалектолошка, социолингвистичка и друга испитивања; поред тога, радозналост ученике често води према етнологији, етнографији, антропологији и митологији).

2.4. Анализа резултата асоцијативних тестова даје потпору пређашњој тврдњи о повезаности чланова ВК. Наиме, сви вербални стимулуси који су обухваћени метафором ВК недвосмислено показују координативне тежње, јер се унутар скоро сваког асоцијативног поља налазе и језички „представници” других домена: *човек* → *животиња*; *животиња* → *човек*, *пријатељ*; *биљка* → *животиња* и сл. Уз то, посебна асоцијативна поља нуде много материјала корисних за проучавање лексичко-семантичких односа. Будући да остали стимулуси које смо користили у другом, усмереном асоцијативном тесту немају праве антониме, јачина антонимских веза у пуној мери дошла је до изражаја у реакцијама на реч-драж *зreo* – *незreo* (15). У овом случају из одговора се јасно препознаје и мотивација секундарних значења овог придева (РСЈ: *зreo* 3. а. *који је достигао потпуни (умни и физички) развитак; својствен томе степену развитка: ~ човек, ~ лепота*. 3. *паметан, разборит: ~ размишљање, ~ закључак; уп. метонимија: зрелост биљке за зрелост човека ← својство биљке за својство човека*), о чему сведоче фреквентније реакције (*одрастао, озбиљан, паметан /П/*), али и одговори с најнижом учесталошћу (*искусан, спреман /1/*). Асоцијативно поље прид. *зreo* доста је кохерентно, што доказује релативно ниска разноликост реакција (22), док је код речи-дражи *коров* ситуација битно друкчија – укупан број различитих реакција знатно је већи (38), а бројнији су и јединачни одговори (24). Сличну појаву запажамо и разгледањем асоцијативног поља им. *ствар* (80+38+2+28). Овде се као најфреквентни асоцијат јавља синоним *предмет*, а потом и знатан број артефактивних ентитета, међу којима се истиче *телефон* (10), очито због значаја који има у комуникацији савременог човека, као и склоности младих према новим технологијама. И остале реакције нуде податке о рангу који ти предмети заузимају у свакодневном животу (нпр. *оловка мајица, свеска 5; торба 3*). Ствар је супротстављена емоцијама (*није љубав ствар*); с друге

стране, међу осталим проминентним својствима истичу се меркантилност (*материјално*) и вредност предмета (*драгоценост*). Асоцијативно поље је дисперзивно (38), састављено од назива разних, свакодневно коришћених предмета, па се у њему истовремено огледа скуп потреба и навика испитаника, али и представа савременог човека о властитој овисности о артефактима.

2.4.1. Занимљиво је да се као прототипични представник биљке јавља *ружа* (13), а у језгро асоцијативног поља улазе им. *дрво* (7), *цвет* (7), *маслачак* (5) и *сунцокрет* (4). *Ружа* је такође најфреквентнији одговор на стимулус *цвет* (15), а значајну честост имају апстрактне им. *лепота* (13), *мирис* (7) и *љубав* 7, на основу чега препознајемо фигуративно значење речи-дражи. Прототипичан плод је *јабука* (10), а међу животињама то су *пас* (19) и *мачка* (9).

2.4.2. Важно је запазити да је *човек* сагледан из позитивног и негативног угла, као *живо биће* које одликује *разум*, *памет*, *мудрост*, *доброта* и *пријатељство*; међутим, незанемарљиву фреквентност имају и им. *животиња* (7), *мајмун* и *мржња* (3), којима се оцртава тамнија страна човекова, а исти део аутопортрета допуњавају и јединачни одговори *дволичност*, *неправда*, *загађење*, *оружје*. Човек се посматра и као полно диференцирано, витално и индивидуализовано биће (*жена*, *људи*, *мушкарца* 4; *жив* 1; *млад* 1; *особа* 1, *особине* 1), али и као креатор и владар (*моћ* 1; *основ свега* 1; *свет* 1), при чему су код младих испитаника уочљиве потребе за афирмацијом и идентификацијом (*ја* 1; *ми* 1; *тата* 1). Присутна је свест о кључним вредностима (*доброта*, *мудрост*, *слобода*; исп. Драгићевић, 2007: 84–88), али и о негативним плодовима технолошког напретка, о отуђењу и разноврсним опасностима које угрожавају савременог човека (*загађење*, *машина*, *неправда*, *оружје*).

2.4.2.1. Као што *пупољак* подстиче бројне асоцијације окренуте развоју и напретку, и то најпре *биљке*, а потом и *човека* (*беба*, *дете*, *новорођенче*, *почетак*, *рађање*, *развој*, *рођење*), одговори на стимулус *коров* отварају сложено конотативно поље чији су заједнички именитељи ретроградност и сваковрсна ограничења, схваћени као репрезенти негативитета (*штета*, *ружно*, *мржња*, *старост*, *болест*, *враћање*, *нешто што омета*, *отров*, *препрека*).

2.4.2.2. Поједини одговори дати у првом тесту потврђују удео енциклопедијског знања у асоцијативним тестовима, а то се испољило кроз спонтану употребу стручних термина, редукованих дефиниција и сл.: нпр. *човек* → *анатомија*; *биљка* → *корен – лист – стабло – цвет*; *корен* → *radix*; *грана* → *део биљке*; *коров* → *амброзија* (исп. Табела 1).

2.4.2.3. Запазили смо да неки идиосинкратички одговори сведоче о невештом коришћењу творбених модела, те грађењу аномалних облика с префиксом *не-*; у првом тесту то је реакција **непуољак* (на стимулус *пуољак*), а у другом се, истим начином творбе, вероватно индуковани захтевом да се наведе реч супротног значења, јављају аномалне творенице **неживотиња* (реч-драж: *животиња*), **нествар* (реч-драж: *ствар*), **нецвет* (реч-драж: *цвет*) и **нељуд* (реч-драж: *човек*). Ови творбени ексцеси могу послужити као проблемско исходште у настави творбе речи, посебно у

разматрању семантичке диференцијације префиксално грађених деноминала формантом *не-*.

2.4.3. Тумачење резултата добијених на другом тесту, којим је од испитаника тражено да наведу речи супротног / супротстављеног значења, показало је да најјаче асоцијативне везе постоје између изворних домена са семом *живо*, док је домен *неживо* (*ствар*) дихотомно усмерен према *бићу* (25), као неиздиференцираном представнику *анимантног* (*живог*), али и према доменима *апстрактног* и *флоралног*: *мисао* (10) и *биљка* (6), највероватније због својства статичности, којим се – без много разлога – обједињују површна запажања у вези с пасивношћу предмета и квазипасивношћу биљке.¹⁰ Ученици су с лакоћом идентификовали истакнуту координацију између *човека* и *животиње*, *биљке* и *животиње*, а потом и *живог* и *неживог* (*ствар* → *биће* 25), чиме је доказана хипотеза о реверзибилним везама чланова ВК (исп. Табела 2).

2.4.3.1. Најмањи број различитих одговора у овом усмереном асоцијативном тесту забележен је као реакција на реч-драж *животиња* (9), а тек нешто већи на стимулус *човек* (12), што показује изузетну кохерентност асоцијативног поља и јединственост испитаника у избору одговора, а следствено томе и јачу асоцијативну везу између домена *људско* и *животињско* неголи између *човека* и *биљке* (*људско* : *флорално*). Тај закључак осветљава још неке важне чињенице: (а) открива значај следа у онтогенетском развоју човека (у коме примат има сточарство, а тек потом ратарство), а такође скреће пажњу на (б) утицај који имају интензитет и непосредност комуникације на ангажовање одређеног изворног домена, откуда, по свему судећи, потиче богатство и аксиолошка усмереност зоолексема. Поред тога, уочавамо да снижавање анимитета (нпр. *ствар*) резултира дисперзивним асоцијацијама, а донекле и слабењем доминантних веза (*ствар* → *биће* 25; *мисао* 10, *биљка* 6). Ово нас наводи на закључак да снага и тип концептуалних веза унутар ВК условљава степен експресивности секундарних значења антропоцентрично усмерених лексема (хип. и пеј.). Другим речима, управо интензитет непосредних комуникативних веза између *човека* и *животиње* јесте узрок великог броја пејоратива и хипокористика међу зоолексемама; овај тип семантизације знатно је ређи код фитолексема и реификата, тј. лексема које денотирају неживе ентитете.

2.4.3.1.1. Занимљиво је упоредити ово истраживање невеликог обима с оним које је спровела Р. Драгићевић. Ова ауторка је, у анкети која је за циљ имала испитивање антонимије, као реакције на реч-драж *човек* добила одговоре следеће заступљености: у 36% случајева испитаници су навели

¹⁰ Особина статичности овде се мора узети са резервом, јер предмети такође могу бити мобилни, а динамика биљака испољава се на многим, често неочекиваним нивоима; нпр. поред тога што биљке поседују хормон раста, па се с тим у складу шире и мењају свој облик, многе биљке своју експанзивност заснивају на наоко пасиван начин. Неке обликом, мирисом и покретима цвасти привлаче опрашиоце (инсекте), а неке имају способност експлозивног избацивања семена (нпр. сусам, лат. *Sesatum indicum*). Све то показује да активност и динамику различитих представника живог света треба посматрати знатно пажљивије, а не искључиво у светлу антропоцентричних мерила.

одговор *животиња*, 32% определило се за именице *жена* и *дете*, 16% за им. *нечовек*, 1% је адекватним сматрало одговор *Бог*, а тек 4% испитаника показало је добар језички осећај не одговоривши на питање, будући да именица *човек* нема прави антоним (Драгићевић, 2007: 266). Циљеви нашег истраживања битно се разликују, јер су у фокус постављене филолексема, али нам овде представљени резултати анкете Р. Драгићевић посредно помажу да дођемо до закључка да је изражена пејорација у овој лексичко-семантичкој сфери повезана с дубоким коренима антагонизма између човека и животиње (Вељковић Станковић, 2016: 22–23). Изворе таквог антагонизма видимо у конкуренцији приликом дуготрајне борбе за простор и превласт на њему. С друге стране, таква супротстављеност није могла постојати између људи и биљака, од којих је човек, током свог еволутивног развоја, све више зависио. Зато и ову околност треба имати у виду када се посматра несразмера у фреквенцији пејорације између зоолексема и филолексема. Наша анкета је, пак, показала знатно већу равнотежу одговора, па су доминантни асоцијати на стимулус *човек* били *нечовек* (35) и *животиња* (31). Овакав резултат може се објаснити на два начина. Најпре треба имати на уму да су млађи испитаници, када се од њих захтева антонимни одговор у асоцијативном тесту, склонији творби једнокоренских антонима, што их подстиче да поегну за префиксом *не-*, чак и када је очигледно да се тим творбеним моделом добија аномалан облик (уп. 2.4.2.3); друго, не треба занемарити могућност да је одсуство два члана ВК – домена *божанског* и *апстрактног* – утицало на усмеравање пажње испитаника према анимантним доменима.

2.5 Пошто су и теоријски и емпиријски оцртане споне унутар ВК, улазимо у финални део обраде, у коме указујемо на суперординиране (реверзибилне) метонимије *човек за биљку* и *биљка за човека*, тј. *људско за вегетативно* и *вегетативно за људско*, будући да се на њима темеље све претходно предочене метафоре, које, у садејству с метонимијском подлогом, учествују у метафтонимијском обликовању ВК.

2.5.1. Метонимија, наиме, повезује два егзистенцијално блиска изворна домена, док метафора, по правилу, представља спону између два несродна, често веома удаљена домена. Рекли бисмо да управо степен удаљености тих домена утиче на откривалачку, тј. сазнајну вредност метафоре. Закључак који из овога следи јесте да је метонимија (у већини случајева) плод конвергентног, а метафора дивергентног начина мишљења. Дивергентно мишљење, пак, открива завидан појмовни потенцијал и подразумева шири, слободнији и креативнији когнитивни захват, и не само то. Оно што је овом приликом важно запазити јесу степен и интензитет ангажовања перцепције, свакодневних искустава, па и енциклопедијског знања у номинацији. Наиме, из јачег и дуготрајнијег интензитета ових релација (код свих говорника) произилази могућност асоцијативних спојева која поседује откривалачке потенцијале. Доказ за то јесу и поетске метафоре, које нам индивидуално обликованим, обично неочекиваним „спајањем неспојивог” отварају нове увиде у познато, чиме подстичу прираштај значења. Уједно, ово запажање би могло бити важно за објашњење разлике између метафоре и метонимије на

појмовном и лексичком нивоу: лексичка метонимија је регуларна и произилази из уобичајеног, очекиваног начина повезивања два домена. Она је репрезент онога што бисмо могли назвати очекиваном појмовном споном лишеном креативности. С друге стране, лексичка метафора, с ослонцем на појмовну метафору, повезујући два концептуално и искуствено удаљена домена, увек резултира извесним степеном торзије и неочекиваности (номинације): упркос чињеници да је успостављена веза већини говорника концептуално доступна – у одређеном тренутку она бива реализована од стране једног говорника, а потом је други препознају као иновативну и (на појмовном и језичком плану) високофункционалну. Рећи нпр. за некога да је *мелем*¹¹ подразумева повезивање два домена – домен *лека*, тј. лековите биљке и домен *људско*, у оквиру кога је изграђен читав сценарио лековитости и лечења (несрећне / лоше околности / узроковач болести – болесник – видар / лекар – лек – процес лечења – исход лечења), тако настаје значење „онај који је пун доброте, блажности, племенитости” (≈онај чије понашање има дејство слично леку ← *деловање лека за деловање човека*). Људско понашање и лек наоко су неспојиви, ипак, да би овај метафорични трансфер настао, неопходно је „видети” *човека* као *лек* (којим се постиже излечење). Да би се овај процес (на појмовном, а потом и на лексичком нивоу) одиграо, нужно је да постоји наддомен – велики круг постојећег – који омогућава најпре метонимијску, а потом и метафоричку, дакле, метафтонимијску везу, која једновремено обезбеђује интерпретацију и реинтерпретацију једног поддомена у светлу другог поддомена глобалне метафоре егзистенције (*човек за лек* ↔ *лек за човека*; *лековитост твари за лековитост човека* ↔ *лековитост човека за лековитост твари*).

2.5.1.1. Асоцијативни одговори на реч-драж *цвет* могу добро послужити као илустрација хипонимије, али и сложенијих односа иницираних различитим значењима полисемне речи. Тако, на пример, *цвет* може бити у суперординираном односу спрема различитих врсте цвећа (*цвет* – хипероним : *ружа, лала, маслачак, ђурђевак, мушкатла, љубичица, дан и ноћ*¹² – хипоними, који су међусобно у кохипонимском односу). Међутим, уколико се *цвет* посматра само као део биљке, иста им. биће један од меронима у односу на *биљку* (исп. Драгићевић, 2007: 290–304).

¹¹ РСАНУ: мелем 1. народни лек, обично маст (справљена од воска, уља, меда, брашна, разних трава и сл.) која се ставља на ране, красте итд.; лек уопште. 2. фиг. а. душевни лек, утеха, окрепљење, олакшање. б. онај који је пун доброте, блажности, племенитости, саосећања.

¹² Није неочекивано што су ученици, као реакције на неке речи-дражи (*биљка, цвет*), наводили и знатан број биљака које имају лековита својства. Позната су, на пример, лековита својства руже, посебно дивље руже (*Rosa canina*), чија се етерична уља употребљавају за справљање народних лекова и козметичких производа. Дан и ноћ (*Viola tricolor*) се такође користи у препаратима за негу коже, али и за прочишћавање крвних судова и дисајних путева, а од љубичице (*Viola*) се справљају сирупи против кашља и за јачање срца. Многе појединости о цвећу у чијем изгледу и мирису свакодневни уживамо нису шире познате, али ученици су та знања стекли у оквиру стручних предмета, а она се могу добро користити у интегративном методичком приступу (уп. хипонимија).

Потреба човекова за категоризацијом је изражена, јер би било немогуће снаћи се у хаосу; у свим наукама изузетна пажња поклања се класификацији реалија и појмова, па се ова знања из лексикологије могу веома добро повезати са стручним знањима. Примерице, биљка *дан и ноћ* (*Viola tricolor*) у једној таксонимији налази се у истој „равни” с *љубичицом* (*Viola*), као кохипоними *цвета*, у другом случају, међутим, може се посматрати као врста љубичице, тј. као припадник фамилије *Violaceae*, која обухвата 500 врста, што значи – као хипоним у оквиру друге таксонимије. Висока заступљеност назива цвећа као реакција на реч-драж *цвет* у нашој анкети потврђује тврдњу Ејчинсонове да хипоним, као реч-драж, побуђује хипониме уколико је у питању позната и фреквентна лексема (исто, 303).

2.6. Један од важних параметара класификације биљака – корисност – утиче на поделу флоре на јестиву и нејестиву, као и на лековите и отровне врсте, јер је таква категоризација од виталног значаја за човека. Ова поларизација нема само прагматичку вредност (елиминација штетног), већ познавање отровног и лековитог растиња, њихове морфологије и фармаколошких својстава представља основу за даље ширење знања будућих фармацеута. Није редак случај да народни називи биљака откривају њихову природу и начин деловања на људе, зато један број таквих примера издвајамо како бисмо илустровали ширину захвата ове теме и њене велике креативне могућности на свим нивоима интеграције.

2.6.1. Биљка *јука* (*Yucca*) је због своје отпорности познатија као *дрво живота*; користи се већ 2000 година као храна и као лек, а постала је и омиљени украс ентеријера на свим меридијанима. Води порекло из Средње Америке (*Yucca elephantipes*), има дебело, чврсто и усправно стабло, које може нарасти и до 10 метара, а листови су тамнозелене боје, шиљати и кожasti (Mladenović i Pavlović, 2017: 49). Очито је да су ниска захтевност ове декоративне биљке, као и наведене особине стабла, у складу с метафорама **ВИТАЛНОСТ ЈЕ ОТПОРНОСТ** и **ВИТАЛНОСТ ЈЕ УСПРАВАН СТАВ** (← **ДОБРО / ВРЕДНО / СУПЕРИОРНО ЈЕ ГОРЕ**) доживљене као потврда крепкости, снаге и животности, па је скуп тих особина преточен у синтагматски назив захваљујући коме је ова биљка постала параметар виталитета у свету флоре.

2.6.2. Као опозит овој благодатној и издржљивој биљци, на Флориди, Карибима и на северу Јужне Америке расте *дрво смрти* (*Hippomane mancinella*), које зову и *јабучом смрти*. Ово дрво спада међу најотровније растење на нашој планети; плод је јабучаст, зелене или зеленкастожуте боје, али изузетно опасан: смртоносан ако се конзумира, а такође је врло опасно испод дрвета бити када пада киша, јер кишница која се слива низ дрво садржи једињење форбол, које може да изазове озбиљне опекотине. Биљку није добро спаљивати, пошто је дим такође отрован. Ипак, зато што штити земљиште од ерозије, ово дрво је заштићено. У овом случају назив биљке представља речито упозорење за све који би се хтели склонити под његовим крошњама, па није необично што се његово име (фигуративно) употребљава у лепој књижевности, и то као метафора животне опасности:

(10) No, onaj slatki zanos iz kojega u isti mah izviru i vaša čar i vaš jad zapriječio vam je da shvatite, vi, obožavanja vrijedna ženo, himbu našega budućeg položaja. Ni ja nisam isprva o tome razmišljao i počivao sam u sjeni te savršene sreće kao u sjeni mancinelina drveta, ne predviđajući posljedice (Gustave Flaubert, *Gospođa Bovary*, 129).

2.6.3. Међу отровне биљке које расту на Балкану убрајају се, између осталих, љутић (Ranunculaceae), једић (*Aconitum pentheri*), отровница (*Actaea spicata*), копитњак / коњско копито (*Asarum europaeum*), петров крст (*Paris quadrifolia*), ђурђевак (*Convallaria majalis*), бршљан (*Hedera helix*) и др. Као што се из набројаних примера може видети, народни називи тих биљака нису увек недвосмислено упозоравајући у погледу њиховог деловања на човека, мада има и таквих (нпр. *отровница*); неки су, пак, усмерени на укус биља (*љутић*, *једић*), а за многе не бисмо могли на основу назива закључити да поседују штетна својства, особито када су у питању украсне биљке пријатног мириса (нпр. *ђурђевак*, *нарџис*, *лијандер* и сл.). Ипак, многи представници токсичне флоре користе се и као лек. На пример, кртоле вишегодишње зељасте биљке *једић* садрже дитерпенске алкалоиде¹³ који изазивају парализу завршетака периферних нерава, зато су ове делове једића наши преци користили за справљање отрова за стреле, а аконитин се данас употребљава за приправу хомеопатских препарата (исп. Ковачевић, ³2004: 107– 108).

2.6.4. Од лековитих биљака ваља поменути босиљак (*Ocimum basilicum*), невен (*Calendula officinalis*), мајчину душицу (*Thymus serpyllum*), одољен (*Valeriana officinalis*), кантарион / Богородичину траву / госпоино зеље (*Hypericum perforatum*), дрен (*Cornus mas*) и др. Изузетно благотворна својства многих биљака одавно су уочена, па и у народним песмама налазимо потврду њихових исцелитељких моћи: „Да зна женска глава, / Што’ј одољен трава, / Свагда би га брала, / У пас ушивала, / Уза се носила” (Караџић, 1975: 223). У свом *Речнику српских народних веровања о биљкама*, В. Чајкановић каже да је одољен врло јак апотропајон (ушива се у капу, пелену, меће у колевку и сл., те тако, верује се, штити и брани „вражјих очију”). Уз то, овај аутор додаје да је одољен универзални лек (уп. посл. *Од одољена коса до колена*): „Теј од о. пије се као противотров; прашак од корена, ако се узима 4 пута дневно кроз 40 дана, лек је од епилепсије; [...] теј од о. употребљује се и противу кашља” (Чајкановић, 2009, s. v. *одољен*).

¹³ Алкалоиде, базне азотне производе биљака који су за животиње и људе углавном отровни, садрже већином цветнице, док их алге и маховине већином немају, а код папрати су заступљени у малим количинама. Изузетно велику концентрацију алкалоида садржи кукута (*Conium maculatum*), која се, према Платоновим записима, користила за тровање осуђеника на смрт (уп. Сократ). Кукута се, међутим, од давних времена, користила као лек (мелем за зарастање рана) и мирис. Ово је још један доказ који поткрепљује Парацелзусову тврдњу да разлику између отрова и лека треба видети у дози, а не у избору и (холистичком) дејству биљке.

2.6.5. *Отровне и јестиве гљиве*. Мада гљиве¹⁴, једнако као и биљке, одликује статичност, те се о њиховом „понашању” може говорити само фигуративно, неки метафорички добијени називи говоре у прилог чињеници да учинак њихових специфичних својства, баш као и могуће дејство на човека узрокује именовање конкретном људском особином. Такође, опасност која прети од појединих гљива, као што је већ назначено, може бити сигнализвана народним називима који упућују на познате предаторе у животињском свету (уп. *леопардовка*), као и на болесна стања и/или на манифестације тих стања (уп. *лудара*, *бљувара* и сл.).

2.6.5.1. Гљива *Omphalotus olearius*, из породице *Marasmiaceae*, у народу је позната под називом *заводница*, јер личи на јестиву лисичарку, па постоји могућност замене када је берач *заведен* сличним изгледом. У том случају, због присуства *мускарина*, термостабилног алкалоида који делује на парасимпатички нервни систем, конзумирање ове гљиве изазива гастроинтестиналне сметње, а тако делују и друге гљиве, нпр. *леопардовка* (*Tricholoma pardinum*), *лудара* (*Boletus satanas*), *бљувара* (*Russula emetica*) и сл. (исп. *мускарински синдром*, /Uzelac, 2005: 11–12, 18/). Млад клубок ове гљиве је испупчен, а с временом постаје удубљен, левкаст. Посебно је занимљиво то што златножути листићи на клубуку у мраку некад светlucaју. Ова необична особина – уз привлачну, јарку боју (жутонаранџасту или наранџастосмеђу) и „имитаторски” облик (налик лисичарки, јестивој и укусној гљиви чији је назив, без сумње, мотивисала сличност боје с лисичјим крзном) – свакако је допринела да у народу постане позната као *заводница*.

2.6.5.2. Ни јестиве, врло укусне гљиве не носе увек називе који их недвосмислено препоручују, већ су у формирању народних имена често активне семе облика и боје, као што запажамо код печурака *шумско пиле* (*Laetiporus sulphureus*) и *бели јарчић* (*Coprinus comatus*). Ипак, избор имена понешто говори о њиховој нешкодљивости. Прва од поменутих гљива припада паразитским гљивама, настањује жива стабла (врбе, тополе, воћке, хрст, граб, багрем; в. Uzelac, 2005: 27), издваја се жуторужичастом нијансом, лепезастог је облика и расте у групама, те морфолошким карактеристикама, бојом и

¹⁴ Сва жива бића разврстана су у пет царстава (животиње, биљке, протисти, бактерије и гљиве). Царству гљива припадају једноћелијски и вишећелијски организми који се хране сапрофитно (печурке, плесни и лишаживи), а размножавају се бесполно – спорама. У овом раду, посвећеном пре свега биљкама као значајном сегменту Великог круга постојећег, о гљивама говоримо због њиховог удела у екосистему, као и због лековитог, али и штетног деловања које их чини незаобилазним за проучавање у оквиру фитотерапије. И биљке и гљиве имају ткивне hormone, а особина коју деле гљиве са животињама јесте поседовање хитинског ћелијског зида, меланина и ензима (у митохондријама). Ова знања из биологије ученицима помажу да јасније диференцирају својства представника појединих царстава, али и да уоче друге важне карактеристике: нпр. да биљке, за разлику од животиња имају ткива за раст (творна или меристемска ткива). Глаголи везани за раст и развој биљака – преко метафора ЧОВЕК ЈЕ БИЉКА И ФАЗЕ У РАЗВОЈУ И УМИРАЊУ ЧОВЕКА ЈЕСУ ФАЗЕ У РАЗВОЈУ И УМИРАЊУ БИЉКЕ – одражавају не само циклусе у индивидуалном развоју човека, већ и фазе успона и опадања свих људских стваралачких делања (нпр. *процвет* привреде, *раст* производње, *бујање* музичког живота и сл.).

начином груписања (као пилад уз квочку) подсећа на љупке пилиће, што подстиче асоцијацију на њихову безопасност по човека, тј. јестивост. И у другом примеру пресудну улогу у именовану имају боја и облик; наине, *бели јарчић* издваја се обликом клобука налик рошчићу ове младе домаће животиње, а назив је мотивисан и белом бојом (попут длаке јарета).

2.6.6. *Украсне биљке: воденика или лепи Јова*. Као што антропониими често бивају преузети из биљног света (нпр. Љубица, Невена, Јасмина, Смиљана и сл.), па се тако, давањем детету флоралног имена, посебно истичу и човеку приписују изразито пожељне особине, у складу с двосмерним и унакрсним везама својственим великом кругу постојећег, које се базирају на реверзибилним метафорама (ЧОВЕК ЈЕ БИЉКА ↔ БИЉКА ЈЕ ЧОВЕК), називи биљака – како они уобичајени у народу, тако и они које биолошка номенклатура чува на латинском језику – неретко одражавају особености појединих биљака. Као пример може послужити једна украсна баштенска биљка (*Impatiens*) за коју, због атрактивних цветова у различитим бојама постоји више назива у народу – *лепи Јова*, *лепа Лиза*, *султанов цвет*, *воденика* и *недирак*. Синтагматски називи мотивисани су изузетном лепотом и декоративношћу биљке, а дериват *воденика* и твореница *недирак* такође су потекле од њених особина. Наине, ова биљка најбоље успева на сеновитим местима, захтева издашно заливање, те има стабло пуно воде (*воденика* > воден), због чега је лако ломљива, па једно од њених имена јасно упозорава да је не треба дирати (*недирак*), да се не би оштетила. Латинско име, *Impatiens walleriana* (лат. *impatiens* = нестрпљив), открива још једну особину биљке, и то непосредно је доводећи у везу са људским понашањем (ПОНАШАЊЕ / СВОЈСТВО ЧОВЕКА ЈЕСТЕ ПОНАШАЊЕ / СВОЈСТВО БИЉКЕ): када су зрели, плодови лепог Јове отварају се уз прасак, избацујући семенке на све стране. Запажамо, дакле, да је позната латинска изрека *nomen est omen* једнако применљива на биљке као и на човека (уп. нпр. *стидљива мимоза*, лат. *Mimosa pudica*), јер преко домаћих, народних назива, па и преко латинског имена ове биљке сазнајемо доста о њеном изгледу (*лепи Јова*), цењености (*султанов цвет*)¹⁵, пожељном станишту и нези (*воденика*), начину размножавања и ширења (*Impatiens walleriana*), а такође и о примереном односу човека према њој (*недирак*).

2.7. У финалном делу рада указаћемо на могућност унутарпредметне и међупредметне корелације, тј. на повезивање наставе књижевности са лингвокултурологијом, а потом и са стручним областима из којих ученици стичу знања, и то на примеру дендронимске симболике у роману Добрице Ћосића *Корени*.

2.7.1. *Јасен*. Судбина породице Катић као да је закриљена густим дрворедом јасенова које је за своје унуке (Ђорђа и Вукашина) посадио Лука

¹⁵ Врста *Impatiens sultanii* добила је име по султану Занзибара, а каснији назив (*Impatiens walleriana*) дат јој је у част Хораса Валера, британског мисионара у Африци (Hogase Waller, 1833–1896). *Impatiens walleriana* води порекло из тропских и суптропских области Азије и Африке, а мањи број је из Северне Америке и Европе (Mladenović i dr., 2016: 28–29); верује се да је украшавала паркове и баште владара (уп. *султанов цвет*). У роду ове биљке постоји око 400 различитих врста.

Дошљак, Аћимов отац. Врста дрвета није случајно одабрана, пошто је јасен (*Fraxinus excelsior*), према речима Чајкановића, дрво за које се везује велико поштовање, јер се у народу сматра да поседује велику спасоносну снагу. Јасен је вилинско дрво, па отуда веровање да у његовој крошњи воле виле седети „јер на то дрвеће врагови не смију” (уп. Чајкановић, 2009, s.v. *јасен*).

Своју заштитничку улогу ово дрвеће има у читавом делу: оне ноћи када Симка рађа Адама, Аћим седи испод јасенова; црни јасенови окићени чавкама слуте на зло, али јунаци му ипак одолевају, што се препознаје по светлости која се пробија кроз крошње или по „миришљавом ветру” у тек олисталим гранама. Као и неки други дендроними (*дрен, јабука, багрем*), *јасен* варира између симбола и јунака романа, јер свакако у питању није пука присутност у пејзажу, нити потреба за дескриптивном арабеском, већ се различита дрвета у Ћосићевом делу јављају као активни учесници и пратиоци дешавања, као весници догађаја, неретко у антропоморфном облику (нпр. врба с једном једином граном коју Николина машта преобликује у човека који маше), па зато није неочекивано поређење једног од главних јунака с јасеном: „Од Ђорђа Катића немаш шта да узмеш. Јалов је као црн јасен” (СрпКор 2013, Д. Ћосић, *Корени*). Да је дрворед јасенова бар донекле успео да неутралише негативно деловање багрема (исп. ниже 2.7.4), видимо и по недвосмисленом дескриптивном наговештају: „Свануло је. Иза јасенова доњи руб неба припаљује сунце”. Тако је, баш под јасеновима затечен, Аћим дочекао вест о доласку на свет свог унука, који му, заправо, и није унук, већ Голин син, али му је суђено да продужи лозу Катића:

(11) ...Врата треснуше о зид, а Аћим и дале седи на миндерлуку поред прозора, загледан у црне јасенове; трже се, али не погледа у врата јер зна зашто су треснула.

– Мушко! – задави се Милунка.

Аћим гледа кроз прозор: свануће потапа јасенове.

– Мушко, еј!... Деда си постао! (СрпКор 2013; Добрица Ћосић, *Корени*, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет).

2.7.1.1. *Јасен* је проста, прасловенска реч. П. Скок назив *јасен* доводи у везу са свесловенским и прасловенским кореном **asent*, и додаје да је у питању „Veoma raširen toponim i hidronim: *Jasenovac*, *Jesenice* (Poljica, Dalmacija). Za slov. *Jesenice* sinonim njem. *Assling* dokazuje postojanje starijeg *Jasenice*. Neobični su *Jasjenice* (selo, Bosna) kao jekavizam i *Jasinak* (Srbija, Valjevo) kao ikavizam” (исп. Skok, 1971, s.v. *јасен*).

Лист јасена се, као чај, користи за ублажавање болова у зглобовима (Maksimović i Samardžić, 2016: 284), а од црног гајеног јасена (*Fraxinus ornus*) засецањем коре стабла добија се сок, потом на ваздуху суши, те се од њега добија мана (*Manna*), дрога¹⁶ која садржи до 70% манитола, смешу шећера,

¹⁶ Именицу *дрога* овде, као што је то уобичајено у фармакогнозији, употребљавамо са значењем „сиров или делимично прерађен производ биљног или животињског порекла који се користи као лек, одн. за справљање лекова” (исп. РСЈ, s.v. *дрога*).

минерале и смоласте састојке, а користи се као благ осмотски лаксант (исп. Kovačević, ³2004: 334–335).

2.7.2. *Јабука*. Уз јасен, као битан протективни чинилац и један од дендронимских мотива романа *Корени*, јавља се јабука. У питању је воћњак, јабучар, који је, снагом своје лековитости и стидљивог, дискретног дедовског закриља (јер се Лука од деце своје безмало стидео и пред њима повлачио, као пред сенком покојног Василија), окренут покољењу које долази:

(12) Јабуре је савио његов отац за Ђорђа и Вукашина. И јасенове око дворишта. Отац је седео на обали рупе ископане за садницу и говорио пушећи: „И син и унуци ће ме заборавити. Ако. Ништа ми не дугујете. Нека птичица неће. Запамтиће моју јабурку и сваког пролећа долетаће на њу и правити гнездо.“ А коме ће он [Аћим] да посади јабучар? Од њега ће остати један камен и један трн, тамо на крају села, испод дрена (СрпКор 2013; Д. Ћосић, *Корени*).

Јабуре има богату симболику у народним обичајима, посебно у свадбеним обредима; даје се на дар као доказ или потврда љубави и пријатељства, па је тако, према тврдњи Чајкановића, и сама реч јабука „почела означавати дар, поклон уопште” (Чајкановић, 2009: 49). Јабуре је и симбол плодности, па је природно што је Адам зачет баш под јабуком и што је Симка у истом јабучару осетила први наговештај дететовог зачећа („Беле магле над јабучаром увиру у очи и струје жилама. И дамари шапућу: родићеш”); СрпКор 2013). Из јабучара се песмом, уз муком затомљену радост, а у част Адамовог рођења, оглашава Тола. Аћим је тај воћњак желео да остави својим потомцима на уживање, зато, прикрадајући се кући у којој живи Вукашин с породицом, с његовим унуцима које му је судбина отела, остарели радикалски првак у себи се вајка: „Ех, када би они знали какав јабучар њихов деда има!” Али његовом корену суђено је да се укрсти с туђим, док ће му властити потомци одрасти под другим презименом...

2.7.2.1. Реч *јабуре*, као и *јасен*, има прасловенско порекло (**jabolnb*, fr. rommier), које Скок доводи у тесну везу с кореном речи *јаблан* (исп. Skok 1971): „Pridjevi на -*ьn*, -*ast*, -*ovjabučan*, роименичен са -*jak jabučnjak* »билјка«, *jabučast*, *jabukov*, роименичен са -*ača jabukovača* »vino, rakija od jabuke«. На -*jar*: *jabučar* m (17. v.) različita značenja, među njima »(sinigdoha) momak, djevojka kod ugovaranja vjenčanja (Srijem)«. На -*ilo* према личном имену: *Jabučilo*, име коња војводе Момчила (naziv prema boji)” (Skok, 1971, s.v. *jablan*).

2.7.3. *Дрен*. У групу протективних стабала спада и дрен, мада се у Ћосићевом роману његова виталност парадоксално везује за култ мртвих. Наиме, под дреном је малено гробље Катића; малено јер им корени још нису дубоки, али претендују на стаменост ове изузетно жилаве и отпорне биљке. „У именима са доминантним концептом ‚снаге’ и ‚здравља’ најважнија је улога *дрена*, симбола здравља, чврстине духа, отпорности и дуговечности” (Штасни, 2016: 129). Дрен, бележи Чајкановић, „има изванредну спасоносну снагу; он је инкарнација здравља” (Чајкановић, 2009: 40), па се употребљава у благословима (/Буди/ здрав као дрен).

2.7.3.1. Дрен је познат и као лек против кашља, малокрвности, дијабетеса, а добар је борац против вируса и бактерија. Управо због тако широког дијапазона благотворног деловања и заштитне снаге деци су некад радо давана имена Дренко, Дрена, Дренка. Овај дендроним препознајемо и у многим топонимима широм Србије¹⁷, а и Добрица Ћосић је рођен (1921) у селу Велика Дренова, крај Трстеника.

2.7.4. *Багрем*. Мотив багрема у *Коренима* један је од најтамнијих, те својом злослутношћу и негативном енергијом контрастира јасеновима, јабучару и дрену. На багремовом коцу умро је отац Николин, а под багремом је ножеве (с којима су Преровци јуришали на Турке) оштрио Василије, први Катин муж и Аћимов отац:

(13) Аћиму је мати више пута причала: под овим багремом, Василије, први њен домаћин, оштрио је ножеве. Био им је старешина, али је свим Преровцима који су полазили за њим он оштрио сечива за Турке. Скупљали се у заранке. Осовина великог точила једним крајем пободена у багрем, а другим у церов дирек, ракласт на врху. Откад памти, точило више нико није употребљавао. [...] Кад се једног пролећа трули дирек срушио, он је веровао да се пас почешао и оборио га, мати је рекла, жалосно и строго: „Не дирајте га. Нека га тако док се багрем не осуши.“ Тако сломљено, стајало је точило наслоњено на багрем док мати није умрла (СрпКор 2013; Д. Ћосић, *Корени*).

С овим тешким успоменама кореспондирају и Николина сећања на оца, кога није запамтио, али чија му се слика јављала у ноћним морама:

(14) Док сам млађи био, често сам их сањао, а два пута исто, што, ето, нисам заборавио ни сад, пред полазак. Отац у великој шубари, плази језик и сав је искићен јагаганима. Није отац, већ багрем, расцветео се, а само неколико листића на њему. Багрем има шубару, изубадан је јагаганима, а хода. И две раскрваљене руке, без тела и главе, беру са њега беле гроздове. Знао сам да је багрем отац, а руке што су кучићи изуједали мати ми је (СрпКор 2013; Д. Ћосић, *Корени*).

2.7.4.1. Под одредницом *bagra* Скок наводи да Вук истом речју означава „некакву морску рибу”, али сматра да се Вукова *bagra* мора раздвојити од *bagre* са значењем „пурпур”, те овај дендроним доводи у везу са прид. *hagren* (13. в.).¹⁸ Багрем (*Robinia pseudoacacia*), медоносно листопадно дрво, води порекло из Северне Америке.

¹⁷ Назив *Дренова* носе насеља у општинама Пријепоље, Чајетина, Горњи Милановац. Поред Велике Дренове, у којој је Д. Ћосић рођен, недалеко од Трстеника налази се и село Мала Дренова, а Дреноглава је насеље код Качаника.

¹⁸ У свом *Етимолошком рјечнику хрватскога или српскога језика*, П. Скок (1971) даје следеће објашњење: „Pored steslav. *bagri* »skriet«
postoji još *bagor* u ruskom i denominal *bağrı* »bojadisati purpуром«
u ukrajinskom, ruskom i bugarskom. Odatle: pridjev *hagren* (13. v.), obrazovan s pomoću pridjevskog sufiksa *-en* (v.), očuvan je u poimeničenom obliku *bagrem* m (također u bugarskom, s asimilacijom *b — b > b — m*, upōr. *bedem* < tur. *beden*), *bagrena* f = *bagrema* f (Šulek), odatle *bagrenica* »biljka robinia pseudoacacia«, odatle pridjev *bagrenov* i izvedenice na *-(a)ć, -ica* : *bagrēnac*, gen. *-ēnea* m »neka trava«, *bagrenovac* »med iz cvijeta bagremova«, složen pridjev *bagrovidan* (potvrđen samo jedanput, u 15. v.)”.

Медицинска примена багрема ограничава се на цвет, јер се остали делови, а посебно кора, сматрају отровнима. Према народном веровању, није добро садити багрем поред куће, јер ово дрво привлачи громове и несрећу. Поред других народних имена за багрем, Чајкановић наводи назив *нерод*, који је мотивисан чињеницом да багрем не доноси плода. Ипак, премда је багрем магнет и маркер лоше судбе, Катићи се – макар и снагом туђих гена – одупиру искорењивању.

2.7.4.2. Оптимизам, упркос свему, надвладава и то није случајно, пошто је множина добротинитељских сила, оличених у дрвореду јасенова, јабучару и дрвену, најчачала багремену злослутну природу. Овакав закључак недвосмислено сугерише Толино призивање сунца и сласти багременог цвета и меда уочи Адамовог рођења: „Што ти је, Ђорђе, сунце божја ствар! Осешаш ли: багремено цвеће мирише на мед”, рече Тола и седе поред Ђорђа (СрпКор 2013; Д. Ћосић 2016). Тај заокрет од таме према светлости и топлоти, промена ракурса од злослутне сенке багрема ка његовим медним цветовима, а на крају и поседање једног јунака (Тола) уз другог (Ђорђа), ништа боље не може симболисати веру у опоравак и учвршћивање коренова несрећног народа који се „жилама калеми” да би живео.

2.7.5. Тако стижемо до носећег мотива романа – *корена*, чији се значај не огледа само у промотивној улози наслова, већ и у томе што се – преко разматраних дендронимских културама¹⁹ – ужилио у све његове поре, обједињујући чак и битно различите тежње јунака у заједничко „бивати и остати”. Једну од најбољих формулација овог сржног симбола Ћосићевог дела дао је Борислав Михајловић Михиз: „*Корени* су песма о жељи да се јесте, и више од тога – да се било и да ће се бити. [...] То трајати, то бити, то укоренити се, то продужити се, основна је мисао Добрице Ћосића и његових коренова” (Михајловић, 1971: 190–191).

3. Закључне напомене

У обради наставне теме *Човек и биљка* интегративни методички приступ одабран је зато што најбоље одражава природу сазнајног процеса, а

¹⁹ Термин *култура* настао је под окриљем етнолингвистике, и то као апстрактна јединица и творбени аналоган такође апстрактних јединица – *фонеме*, *лексеме*. У оквиру ове младе научне дисциплине још постоје недоумице у вези са појмовним омеђивањем и дефинисањем тог термина, а у овом раду ми под културом подразумевамо језички репрезент за одређену културу значајних појмова и сценарија (уп. Nagorko, 2004). Нису, дакле, у питању само „кључне речи” или „колективни симболи” једне културе оличени у језику, већ скуп евалутивно истакнутих појмовних језгара утемељених на веровањима, митологији, обичајима и заједничким, препознатљивим представама свих говорника једног језика који припадају одређеној култури. Када су у питању, на пример, делови биљке и поједини представници царства биљака, словенске културе – *корен(и)*, *цвет*, *дрен*, *храст*, *босиљак* и др. – дубоко су урасле и у српски културолошки комплекс, што показују не само значења ових речи и њихова богата конотативна поља, но и заступљеност у народним пословицама, фразеологији, али и њихов удео у многим обредима. Отуда њихова богата симболика у народној поезији и прози, књижевности и ликовним уметностима.

својим најбитнијим карактеристикама омогућава кохеренцију садржаја из области српског језика, биологије и фармакогнозије. С обзиром на професионална интересовања ученика, ова тема је изузетно погодна јер се под њеним едукативним окриљем отварају врата стручног усавшавања, а енциклопедијске размере дозвољавају знатижељним и даровитим ученицима проширивање знања из различитих области, што погодује индивидуализацији рада, испољавању и реализацији посебних интересовања. Потенцијал дивергентне разраде, и то не само у раду лингвистичке секције, већ и у оквиру редовне наставе (разуме се, у складу с конкретним циљевима појединих наставних јединица из матерњег језика и књижевности) је такав да се тематски кореспондентна знања могу укључити у обраду књижевних дела (исп. 2.7), али и у наставу лексикологије и творбе речи, приликом стицања знања из области фразеологије, ономастике и лексичке семантике. Тако се, повезивањем градива из биологије и фармакогнозије, уз добру селекцију примера, наставних материјала, стручне и популарно-научне литературе, избегавају атомизација значајних курикуларних сегмената, подвајање и изолација предметних садржаја, а афирмишу се квалитет и применљивост обухватних знања. Примарне међупредметне споне овог методичког модела успостављене су у флоралном лексичко-семантичком ареалу; фитолексеми и развој њихових фигуративних значења, као и чврсте везе с доменом *људско* показане су бројним примерима који илуструју реверзибилне везе чланова *великог круга постојања*, као универзалног изворног домена, веома активног у процесу преноса номинације. Ексерпција тих примера подразумевала је оспособљавање ученика за рад са речницима, током кога су отворана бројна проблемска питања, лингвистичка и стручна. Њиховим разрешавањем остварена је добит и за наставу језика и за фармакогнозију: у оквиру лексикологије продубљена су знања о семантичкој деривацији, синонимији и антонимији; когнитивни приступ омогућио је ученицима да разлуче важне појмовне садржаје, да упознају појмовну и лексичку метафору и метонимију, а такође и да их разликују од поетске метафоре и метонимије. Приликом анализе резултата два асоцијативна теста, примењена у првој фази рада, ученици су се и практично могли уверити у повезаност речи у менталном лексикону и запазити њихове колокацијске, координацијске, антонимске, синонимске, каузалне и ситуацијске везе. Таква запажања користили смо као емпиријску потпору приликом објашњења спона унутар ВК, које резултирају фигуративним значењима и ширењем полисемантичких поља, за илустрацију кохерентности и дивергентности асоцијативних поља, које се очитују у семантичкој реализацији, а такође и за упознавање с појмом прототипа и са још једним садржинским семантичким односом – хипонимијом. Односи суперординације и субординације ученицима су познати из ботаничке класификације, а пратећи параметре важне у фармакогнозији, ми смо већу пажњу посветили подели на лековите и отровне биљке и при томе знања о фармаколошким својствима биљака повезивали с мање познатим чињеницама из етимологије и етнографије. Финални резултат коме смо тежили јесте синкретизам знања и мишљења, као и оспособљеност младих људи за

синхроно посматрање, процењивање и проучавање човековог положаја у свом природном окружењу, те запажање међузависности, тачака сусрета и пресека језика, културе и науке. Овај циљ јасно је сугерисан и вишезначним мотом рада, јер (не)видљиво, (не)занимљиво и (не)примамљиво често своју истинску снагу и драж открива само стрпљивим трагаоцима, и њих награђује светлошћу сазнања.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бартмињски, Ј. (2011). *Језик – слика – свет: етнолингвистичке студије*. Београд: SlovoSlavia.
- Вељковић Станковић, Д. (2016). „О развоју фигуративних значења зоолексема у српском језику”. *Научни састанак слависта у Вукове дане 45/3* (2016), 15–45.
- Вељковић Станковић, Д. (2017). „Реификација човека у српском жаргону”. У: *Путевима речи*, зборник радова у част Даринки Гортан-Премк, ур. Р. Драгићевић. Београд: Филолошки факултет Униветзитета у Београду, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима, 157–171.
- Вилотијевић М. и Вилотијевић Н. (2016). *Моделу развијајуће наставе* (књ. II). Београд: Учитељски факултет.
- Gerzić, V. i Gerzić, N. (2002). *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Београд: Istar.
- Gojkov, G. (2008). *Didaktika darovitih*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov”.
- Гортан-Премк, Д. (2004). *Полисемеја и организација лексичких система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић, Р. (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Јанчић, Р. (2014). *Лековите билје: са кљуџет за одређивање*. Београд: Službeni glasnik.
- Карацић, Вук Стефановић (1975). *Српске народне пјесме* (књ. 1), ур. В. Недић. Београд: Просвета.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Београд: Библиотека XX век / Књиžара Krug.
- Ковачевић, Н. (2004). *Основи фармакогнозије*. Београд: Српска школска књига.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). „The Metaphorical Structure of the Human Conceptual Sistem”, *Cognitive Science* 4, 195–208.
- Lakoff, G. et al. (1991). *Master Metaphor List*. Berkeley: University of California.
- Maksimović, Z. i Samardžić, S. (2016) „Билјни лековити производи за ублажавање симптома остеоартритиса”, *Архив за фармацију* (2016) 66, 284–292.
- Михајловић, Б. (1971). *Књижевни разговори: изабране критике*. Београд: СКЗ.
- Младеновић, Е. и др. (2016). *Свећарство* (књ. 1). Нови Сад: Пољопривредни факултет.
- Младеновић, Е. и Павловић, Л. (2017). *Свећарство* (књ. 2). Нови Сад: Пољопривредни факултет.

- Nagorko, A. (2004). „Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru” [prevod s poljskog Barbara Kryžan-Stanojević], *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30, 131–143.
- Николић, М. (2006). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Pelagić, V. (2009). *Lekovito bilje*. Београд: Беокијига.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика (I–VI)*. [РМС] Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (т. I–XIX)*. [РСАНУ]. Београд: САНУ, Институт за српски језик, 1959–2014.
- РСЈ 2011: *Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић). [РСЈ]. Нови Сад: Матица српска.
- Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- СМер 2001: *Словенска митологија: енциклопедијски речник* (редактори: Светлана М. Толстој, Љубинко Ранковић), Београд: ЗЕРТЕР BOOK WORLD.
- СрАР 1 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*, прва књига – од стимулуса ка реакцији, Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист СЦГ.
- СрпКор 2013: *Корпус савременог српског језика* (СрпКор), верзија СрпКор2013, Група за језичке технологије Универзитета у Београду, 2013. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus>>10. 03. 2017.
- Туцаков, Ј. (1964). *Фармакогнозија*. Београд: Завод за издавање уџбеника СРС.
- Uzelac, B. (2005). *Skripte za sakupljače gljiva: početni kurs*. Београд: текст доступан на сајту gljivari.org.rs <10. 11. 2017>
- Flaubert, G. (2018). *Gospođa Bovary* (prevela Divina Marion), elektire.skole.hr. <11.12.2017>
- Fauconnier, G. & Turner, M. (2002). *The way we think*. New York: Basic Books.
- Ћосић, Д. (2016). *Корени*. Београд: Завод за уџбенике, 2016.
- Чајкановић, В. (2009). *Речник српских народних веровања о биљкама*, у: Антологија српске књижевности, Београд: Учитељски факултет. (текст доступан на сајту <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>) <20. 02. 2017>
- Штасни, Г. (2016). „Језичка слика света у српском ’биљном’ именслову”, у: *Гора љиљанова* (биљни свет у традиционалној култури Срба), зборник радова, ур. Зоја Карановић, Јасмина Дражић, 121–132.

Prof. Dragana D. Veljkovic Stankovic, PhD

Faculty of Philology, University of Belgrade

Jelena Z. Stojiljkovic

Pharmaceutical-physiotherapy Highschool, Belgrade

A MAN AND A PLANT – PHYTONYMY AS AN OUTCOME OF INTEGRATIVE TEACHING

Abstract: In this work we present a teaching project in linguistic section of Pharmaceutical-physiotherapy Highschool in Belgrade where knowledge from mother tongue, biology and pharmacognosy is integrated. Such approach enables the students to integrate, build up and creatively use knowledge from different subjects like resources and initiators of their professional and linguistic improvement. Methodical support found in applied cognitive linguistics and the realisation based upon didactical principle of integration helped building up corelative links between different teaching contents. Starting from the metaphor of *great circle (chain) of being*, as an universal resource of semantic

derivation, the participants researched the most significant aspects of conceptual mapping between human and floral domains in language, then enhanced the knowledge from lexicology, ethnography and pharmacognosy which fulfilled basic tasks: (a) unification of curricular contents along with qualitative increase, (b) developing students' capabilities to observe the varieties of the worlds (animate and unanimate) as a homogenous, a correspondent whole, (c) creating a unique concept enabling a deeper and better knowing a human and his values.

Keywords: phytonym, linguistic section, lexicology teaching, pharmacognosy, associative test, integrative teaching.

